

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΚΑΙ Ο ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WALTER BENJAMIN

Φωτεινή ΒΑΚΗ

1. Εισαγωγικά

Το έργο του Benjamin *Περί της Έννοιας της Ιστορίας* (*Über den Begriff der Geschichte*), το οποίο γράφτηκε λίγο μετά το σύμφωνο Χίτλερ-Στάλιν, μπορεί να θεωρηθεί ως μια επίθεση στην ιδεολογία της προόδου, τόσο ως της εννοιολογικής ενδυμασίας και της συλλογικής φαντασίωσης της εποχής του διαφωτισμού, η οποία επεδίωκε να πραγματώσει τον Λόγο στην ιστορία, όσο και της σοσιαλδημοκρατικής αυταπάτης, σύμφωνα με την οποία, η τεράστια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων θα επιφέρει αυτομάτως την έλευση ενός σοσιαλιστικού παραδείσου επί της γης.

Οι θέσεις του Benjamin για την ιστορία γίνονται ένα ειρωνικό σχόλιο στην πίστη, κυρίαρχη στη φιλοσοφία της ιστορίας του 18ου αιώνα, στην αδιάκοπη πρόοδο της ιστορίας δυνάμει του Λόγου, και ταυτόχρονα μια δριμεία κριτική της ιστορίας ως ενός δρομολογίου με καθορισμένο προορισμό.

Μολονότι η πρόσληψη της ιστορίας από τη νεωτερικότητα συνιστά έναν λόγο ελπίδας προσανατολισμένο προς ένα υποσχόμενο αλλά μακρινό μέλλον, οι θέσεις του Benjamin είναι τα «θραύσματα» της απόγνωσης, που ενσαρκώνονται στα γουρλωμένα μάτια και το ανοιχτό στόμα του «άγγελου της ιστορίας», εμπνευσμένου από τον Angelus Novus του P. Klee.¹ Ενώ ο γραμμικός χρόνος της νεωτερικότητας τοποθετεί το όχημα της ιστορίας στις ράγες για να ξεκινήσει το μακρύ ταξίδι προς το «ευτυχές τέλος» της ανθρωπότητας, κάθε σταθμός του οποίου είναι κανονιστικά ανώτερος από τον προηγούμενο, για τον Benjamin, η ιστορία στέκει ακίνητη. Γίνεται η παύση στο συνεχές του χρόνου. Αν για την έμπληη αισιοδοξίας νεωτερική φιλοσοφία της ιστορίας, ο χρόνος εγκυμονεί μέλλον και νόημα, για τον Benjamin, η πρόοδος είναι η θύελλα που έχει ξεσπάσει στον παράδεισο και σπρώχνει τον άγγελο της ιστορίας «προς το μέλλον, στο οποίο έχει γυρισμένη την πλάτη, ενώ ο σωρός των ερειπίων μπροστά του μεγαλώνει ίσα με τον ουρανό».²

Πολυπρισματικοί και ενδυόμενοι τη μορφή αφορισμών και «θραυσμάτων», οι στοχασμοί του Benjamin για την ιστορία αποστασιοποιούνται από τα ερμηνευτικά μοντέλα και τα εννοιολογικά εργαλεία της φιλοσοφίας της ιστορίας, αναδιατυπώνοντας ριζικά την έννοια του χρόνου. Η ρήξη του Benjamin με την ιδέα της προόδου εγκαινιάζει επιπλέον ένα νέο τρόπο συγγραφής της ιστορίας. Οι έννοιες δεν είναι πλέον αφαιρέσεις από την πολλαπλότητα των εμπειρικών δεδομένων· εμφορούνται από και ενσαρκώνονται στις μορφές του συλλέκτη, του flaneur και του καμπούρη νάνου. Όπως επισημαίνει εύστοχα η Hannah Arendt: «μία έννοια μετασχηματίστηκε σε μεταφορά -φτάνει η 'μεταφορά' να γίνεται κατανοητή με την αρχική, μη αλληγορική σημασία του μεταφέρειν. Γιατί μια μεταφορά εδραιώνει μια σύνδεση που γίνεται αισθητηριακά αισθητή στην αμεσότητά της, και δεν απαιτεί ερμηνεία. . . Η γλωσσολογική 'μετατόπιση' μας παρέχει τη δυνατότητα να δίνουμε υλική μορφή στο αόρατο -'ένα ισχυρό φρούριο είναι ο Θεός μας'- κι έτσι το καθιστούμε ικανό να βιωθεί».³

Ο πολιτικός θεωρητικός αντίκτυπος της αντίληψης του Benjamin για τον ιστορικό χρόνο είναι διττός: αφενός, η κριτική του στον γραμμικό και ομοιογενή χρόνο του φιλοσοφικού και ιστορικού λόγου της νεωτερικότητας απολήγει σε μια ανασυγκρότηση του ιστορικού υλισμού. Ο Benjamin «αποκαθαίρει» την υλιστική διαλεκτική από κάθε μορφή τελεολογίας κατά την οποία, το δυνατό γεννά αναγκαστικά το πραγματικό προαναγγέλλοντας την επικείμενη έλευση του τέλους της ιστορίας, υπογραμμίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, την υπεροχή της πράξης και της πολιτικής έναντι της ιστορίας. Παρά το κριτικό σχόλιο του Adorno, σύμφωνα με το οποίο, πίσω από κάθε πρόταση του Benjamin κρύβεται η «μετατροπή της άκρας αναστάτωσης σε κάτι στατικό, πράγματι, τη στατική έννοια της κίνησης»,⁴ η «μη-διαλεκτική» θεώρηση του Benjamin για τον χρόνο και την ιστορία τονίζει την πρωταρχικότητα της πράξης του υποκειμένου, αντιπαραθέτοντάς την στον ρόλο του θεατή που

1 Walter Benjamin, «Για την έννοια της Ιστορίας» στο Walter Benjamin, *Για μια κριτική της βίας / Για την έννοια της Ιστορίας*, μετάφραση Χρήστος Μαρσέλλος, επιλεγόμενα Μαριλένα Καρρά, Αθήνα, Έρμα, 2023, σ. 65.

2 Στο ίδιο.

3 Χάννα Άρεντ, «Βάλτερ Μπένγιαμιν 1892-1940» στο Χάννα Άρεντ, *Άνθρωποι σε ζοφερούς καιρούς*, μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 1998, σ. 56.

4 Στο ίδιο, σ. 12.

αναμένει στωικά την εκτύλιξη του «σεναρίου» της ιστορίας. Τούτο αποτελεί ακριβώς το σημείο της κριτικής του Benjamin στην σοσιαλδημοκρατία.

Το πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης θα επιχειρήσει να αναπτύξει την κριτική του Benjamin στην ιδέα της προόδου, η οποία συνίσταται στην αναδιαμόρφωση της έννοιας του ιστορικού χρόνου που ανοίγει τον δρόμο σε μια νέα ιστοριογραφική μέθοδο, χαρακτηριστική ενός μοντερνισμού μεσοσύνης της νεωτερικότητας. Το δεύτερο μέρος θα ασχοληθεί με τις πολιτικές συνέπειες αυτής της προσπάθειας, δίνοντας έμφαση στην ανασυγκρότηση του ιστορικού υλισμού.

2. Εικόνες του παρελθόντος «τη στιγμή του κινδύνου»: η κριτική του Benjamin στην ιδεολογία της προόδου.

Ένα αδιόρατο νήμα φαίνεται να συνδέει τους πρώιμους στοχασμούς του Benjamin για τον χρόνο με το έργο του *Περί της Έννοιας της Ιστορίας* (*Über den Begriff der Geschichte*) που γράφτηκε λίγο πριν από το τραγικό τέλος του. Ήδη από το 1916, ο Benjamin ξεκινά το κείμενό του «Η Ζωή των φοιτητών» ως εξής:

«Υπάρχει μια αντίληψη της ιστορίας που εμπιστεύεται την άπειρη έκταση του χρόνου και έτσι ασχολείται μόνο με την ταχύτητα ή την έλλειψή της, με τις οποίες οι άνθρωποι και οι εποχές προχωρούν στον δρόμο της προόδου. Αυτό αντιστοιχεί σε μια ορισμένη απουσία συνοχής και αυστηρότητας στις απαιτήσεις που τίθενται στο παρόν».⁵

Κατά τη δεκαετία του 1930, στο *magnum opus* του, *Εργασία περί Στοιών*, ο Benjamin θέτει ως κύριο μεθοδολογικό στόχο της έρευνάς του να «αναδείξει έναν ιστορικό υλισμό που έχει εξαλείψει μέσα του την ιδέα της προόδου. Ακριβώς εδώ, ο ιστορικός υλισμός έχει κάθε λόγο να διακρίνεται αυστηρά από τις αστικές συνήθειες σκέψης».⁶ Οι 18ος και 19ος αιώνες ανακήρυξαν την πρόοδο ως «τη σφραγίδα της ιστορικής διαδικασίας στο σύνολό της» και με αυτόν τον τρόπο την αποστέρησαν από την δυνατότητα της «κριτικής της διερεύνησης».⁷

Αρκεί να ανακαλέσει κανείς τα ιδεολογικά μανιφέστα του 18ου αιώνα για την πρόοδο για να επιβεβαιώσει την παραπάνω θέση. Στο έργο του *Σχεδιάσμα για έναν ιστορικό πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, ο Κοντορσέ ισχυρίζεται emphatically ότι «. . . θα ανακαλύψουμε μέσα στην εμπειρία του παρελθόντος, μέσα στις προόδους που σημείωσαν οι επιστήμες και ο πολιτισμός μέχρι σήμερα, μέσα στην πορεία του ανθρώπινου πνεύματος και την ανάπτυξη των δυνάμεών του, τα πιο ισχυρά επιχειρήματα, για να πειστούμε ότι η φύση δεν έθεσε κανένα όριο στις φιλοδοξίες μας».⁸

Για μια μακρά παράδοση του Διαφωτισμού που εκτείνεται από τον Κοντορσέ, τον Rousseau ακόμη και τον Kant, το ανθρώπινο είδος είναι προορισμένο να προοδεύει δυνάμει της ικανότητάς του να κάνει ορθή χρήση της έλλογης ικανότητάς του και να τελειοποιείται αενάως.⁹ Από την άλλη πλευρά, για την εγγελιανή διαλεκτική, η οποία αφήνει το αποτύπωμά

5 W. Benjamin, "The Life of Students," στο *Walter Benjamin Selected Writings*, τ. 1, επιμέλεια Howard Eiland & Michael W. Jennings, Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press, 2003, σ. 37.

6 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, μετάφραση στην αγγλική Howard Eiland and Kevin McLaughlin, Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press, 2002, N2,2, σ. 460.

7 Στο ίδιο, N13,1, σ. 478.

8 Κοντορσέ, *Σχεδιάσμα για έναν ιστορικό πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, επιμ. Χρυσάνθη Αυλάμη, Αθήνα, Πόλις, 2006, σ. 187.

9 Για τον Condorcet, η ανθρώπινη φύση βαίνει προς ένα τέλος που είναι αυτό της τελειοποίησής της (στο ίδιο, σ.208). Στην *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, ο Rousseau διατυπώνει παρόμοια θέση: «Ακόμα κι αν οι δυσχέρειες που συνοδεύουν όλα αυτά τα ζητήματα, άφηναν κάποιο περιθώριο αμφισβήτησης γύρω από αυτή τη διαφορά μεταξύ ανθρώπου και ζώο, υπάρχει μια άλλη ιδιότητα πολύ ειδική που τα διακρίνει, για την οποία δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση. Αυτή είναι η ικανότητα να τελειοποιεί τον εαυτό του» (Ζ. Ζ. Ρουσώ, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μετάφραση Μέλπω Αλεξίου Καναγκίνη, Κώστας Σκορδύλης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1999, σ. 87). Τέλος, ο Kant, στη δεύτερη πρόταση του δοκιμίου του, «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολίτικο», υποστηρίζει ότι «στον άνθρωπο. . . οι φυσικές καταβολές που σκοπό έχουν να τον κάνουν να χρησιμοποιεί τον Λόγο (= το λογικό του), προορίζονται να εξελιχθούν τελείως μόνο μέσα στο γένος, όχι μέσα στο άτομο» (Immanuel Kant, «Ιδέα μιας

της στον Marx, η πρόοδος λαμβάνει χώρα διαμέσου του αντιθέτου της: οι πόλεμοι και οι καταστροφές, οι συγκρούσεις, τα πάθη και ο ανθρώπινος πόνος γίνονται ο κινητήρας της προόδου ή η αναγκαία θυσία στον βωμό της.¹⁰ Ο χρόνος ως συνώνυμος της προόδου «αγιάζει» και μετασχηματίζει τελεολογικά τις σκοτεινές όψεις της ιστορίας, το «αρνητικό» εν γένει, σε καταλύτη που θα επιφέρει την αρμονία του όλου. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Adorno: “. . . η ολότητα δεν επιβιώνει απλώς εις πείσμα της σύγκρουσης αλλά δυνάμει αυτής.”¹¹

Στη γραμμικότητα και τελεολογία του ιστορικού χρόνου ως τις *sine qua non* προϋποθέσεις της προόδου, ο Benjamin αντιπαραβάλλει τη συμπύκνωση της ιστορίας σε «ένα μόνο σημείο εστίασης, όπως αυτά που παραδοσιακά απαντώνται στις ουτοπικές εικόνες των φιλοσόφων».¹² Οι ουτοπικές εικόνες στις οποίες αναφέρεται ο Benjamin είναι αυτές από την επικράτεια του μεσσιανισμού και τη γαλλική Επανάσταση. Στην αδιάκοπη κίνηση της ιστορίας κατά μήκος του χρονικού συνεχούς, ο Benjamin αντιπαραθέτει στην πέμπτη θέση του έργου του *Περί της Έννοιας της Ιστορίας (Über den Begriff der Geschichte)* τη ξαφνική διακοπή του χρόνου, η οποία παίρνει τη μορφή μιας εικόνας «που μόλις τη δούμε χάνεται στην αναλαμπή της για να μην ξανάρθει ποτέ».¹³ Αν η «εργασία του αρνητικού» είναι το καύσιμο υλικό που θέτει σε κίνηση την εγγελιανή διαλεκτική προς έναν σκοπό, προδιαγεγραμμένο και ήδη εγγενή στην αρχή της διαδικασίας, η έννοια της εικόνας του Benjamin είναι «η διαλεκτική σε ακινησία».

Η εικόνα που αναδύεται αίφνης, όπως γράφει στην *Εργασία περί Στοών*, «είναι εκείνη όπου το παρελθόν συμφύρεται στιγμιαία με το ‘τώρα’ για να σχηματίσει μία συναστρία».¹⁴ Τούτη η ερμηνεία του Benjamin για την εικόνα είναι σημαντική όσον αφορά την επιστημολογική ρήξη που επιφέρει σε σχέση με την έννοια του ιστορικού χρόνου, τους όρους δυνατότητας της ίδιας της ιστορίας και, κατά συνέπεια, της ιστοριογραφίας. Είναι επιπλέον σημαντική ως προς τις ηθικές και πολιτικές της προεκτάσεις, καθώς επαναπροσδιορίζει τον ρόλο του υποκειμένου της ιστορίας και της πράξης.

Το πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης θα διερευνήσει την επιστημολογική διάσταση της εικόνας στον Benjamin ως εκείνης της αστραπιαίας στιγμής που περιέχει ταυτόχρονα το παρελθόν και το χρονικά παρόν. Φαίνεται ότι η ιστορία δεν είναι δυνατή ως χρονική ακολουθία γεγονότων, η οποία εκτυλίσσεται στο συνεχές του χρόνου. Επιπλέον, δεν υπαγορεύεται από την τελεολογία, σύμφωνα με την οποία το δυνατό θα γίνει κατ’ ανάγκην πραγματικό. Οι όροι δυνατότητας της ιστορικής εμπειρίας, ο ίδιος ο ιστορικός χρόνος, για τον Benjamin, φαίνεται να έρχονται σε έντονη αντίθεση με τον καντιανό χρόνο ως την *a priori* υπερβατολογική μορφή της εποπτείας που καθιστά την εμπειρία δυνατή.¹⁵ Η ιστορία δεν λαμβάνει χώρα σε έναν κενό περιεχομένου και ομοιογενή χρόνο αλλά το αντίθετο: ο ίδιος ο χρόνος νοηματοδοτείται συνεχώς από την εικόνα που φωτίζει και φανερώνει η «αναλαμπή που βγάζει σε μια στιγμή κινδύνου», όπως γράφει ο Benjamin στην έκτη θέση.¹⁶

Ο Benjamin αντιπαραβάλλει τον ιστορικισμό με τον ιστορικό υλισμό. Ενώ ο πρώτος ταυτίζει την ιστοριογραφία με την ανάδειξη της αιτιώδους σύνδεσης των διάφορων στιγμών

γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολίτικο», στο Immanuel Kant, *Δοκίμια*, εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια Ε.Π. Παπανούτσος, Αθήνα, Δωδώνη, 1971, σ. 26.

10 «Η Ιδέα καταβάλλει τα λύτρα της ύπαρξης και του εφήμερου – όχι από τη δική της τσέπη, αλλά με τα πάθη των ατόμων» (G.W.F. Hegel, *Introduction to the Philosophy of History*, μετάφραση Leo Rauch, Indianapolis&Cambridge, Hackett Publishing Company, 1988, σ. 35).

11 T.W. Adorno, *History and Freedom*, μετάφραση Rodney Livingstone, Cambridge, Polity Press, 2006, σ. 50.

12 W. Benjamin, “The Life of Students,” ό.π., σ. 37).

13 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 61.

14 W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., N2a3, σ. 462.

15 Η αντίθεση της ερμηνείας του χρόνου από τον Benjamin προς τον καντιανό χρόνο ως υπερβατολογική μορφή εποπτείας έχει αναδειχθεί κυρίως από τον Werner Hamacher (βλ. Werner Hamacher, “‘Now:’ Walter Benjamin and Historical Time” στο *Walter Benjamin and History*, επιμέλεια Andrew Benjamin, London&New York, Continuum, 2005, σ. 48).

16 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ.61.

της Ιστορίας,¹⁷ ο δεύτερος «επιθυμεί να διατηρήσει μια εικόνα του παρελθόντος όπως παρουσιάστηκε απροσδόκητα στο ιστορικό υποκείμενο σε μια στιγμή κινδύνου».¹⁸ Όπως ο ίδιος ο Benjamin επισημαίνει στην δέκατη τέταρτη θέση:

«Η ιστορία είναι το αντικείμενο μιας κατασκευής που λαμβάνει χώρα όχι μέσα στον ομοιογενή και κενό χρόνο αλλά μέσα σε ένα χρόνο γεμάτο από 'τώρα.' Έτσι, για τον Ροβεσπιέρο, η αρχαία Ρώμη ήταν ένα παρελθόν φορτισμένο από 'τώρα', που το έβλεπε να τινάζει στον αέρα το συνεχές της ιστορίας. Η Γαλλική Επανάσταση έβλεπε τον εαυτό της ως μια επιστροφή της Ρώμης».¹⁹

Σε αντίθεση με τον ιστορικισμό, για τον οποίο ο ρόλος του ιστορικού περιορίζεται αποκλειστικά στην αφήγηση του παρελθόντος «όπως ακριβώς ήταν», ο ιστορικός υλισμός επιφορτίζει τον ιστορικό με μια ηθική και πολιτική ευθύνη. Τούτη συνίσταται στην ικανοποίηση των αιτημάτων που του θέτει το παρελθόν, καθιστώντας το άξιο να αναφερθεί, να το θυμηθεί κανείς στο παρόν. Μόνο ακινητοποιώντας μια φευγαλέα εικόνα του παρελθόντος που εμφανίζεται στιγμιαία στο παρόν, σε εκείνη τη στιγμή του κινδύνου, δίνοντας φωνή σε όσους-ες δεν μπορούν πλέον να μιλήσουν, καθιστώντας ορατούς αυτούς που η ιστορία αρνήθηκε να συμπεριλάβει στις σελίδες της και συνειδητοποιώντας ότι «ούτε οι νεκροί δεν θα γλιτώσουν από τον εχθρό»²⁰ αν επικρατήσει, θα μπορέσει ο ιστορικός να λυτρώσει το παρελθόν και να ανάψει «τη σπίθα της ελπίδας που το διαπνέει».²¹

Όπως ο αλιεύς μαργαριταριών, σύμφωνα με την Arendt, «που κατεβαίνει στον βυθό της θάλασσας, όχι για να ανασκάψει τον βυθό και να τον φανερώσει, αλλά για ν' απελευθερώσει τα πλούσια και παράξενα, τα μαργαριτάρια και τα κοράλλια από τα βάθη και να τα φέρει στην επιφάνεια»,²² ο ιστορικός υλιστής αποσπά θραύσματα του παρελθόντος από το άψυχο ιστορικό συνεχές, απελευθερώνοντάς τα από τη φυλακή του ιστορικισμού και του «μια φορά κι έναν καιρό».²³ Και όπως ο συλλέκτης που καταστρέφει την ενότητα και τη συνέχεια μιας εποχής ή παράδοσης αποσπώντας τα αντικείμενά του από αυτήν, έτσι και ο ιστορικός υλιστής ανατρέπει τη χρονολογική σειρά του παρελθόντος που υπαγορεύεται από έναν κενό χρόνο, αποσπώντας «μια ορισμένη εποχή από την ομοιογενή πορεία της ιστορίας».²⁴ Σε αυτό, ο ιστορικός μοιάζει με τους επαναστάτες που το 1830, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Benjamin στη δέκατη πέμπτη θέση του για την Ιστορία, πυροβολούσαν τα ρολόγια της πόλης. Αυτό που πυροβολούσαν στην πραγματικότητα ήταν η μονάδα μέτρησης του χρόνου που υπαγορευόταν από έναν ομοιογενή, άδειο και γραμμικό χρόνο, υπονοώντας έτσι ότι η ιστορία δεν λαμβάνει χώρα μέσα στον χρόνο αλλά ο χρόνος στην ιστορία. Με άλλα λόγια: η ίδια η συνθήκη της δυνατότητας του ιστορικού χρόνου είναι ο πολιτικός χρόνος, οι χαμένες δυνατότητες του παρελθόντος που ζητούν δικαίωση. Ιστορικά ημερολόγια αντί για ρολόγια, μνημεία ως τόποι μνήμης που ανακαλούν ναυαγισμένες ουτοπίες και αποτυχημένες επαναστάσεις, χαμένες δυνατότητες και διαψευσμένες προσδοκίες είναι τα σύστοιχα της βίαιης παύσης του ιστορικού χρόνου που συλλαμβάνει ο Benjamin, και αποκρυσταλλώνεται στην εικόνα που συγχωνεύει χρονικά το «αυτό που υπήρξε» με το «τώρα».

Αν ο ιστορικισμός αποδίδει στον ιστορικό τον ρόλο του χρονικογράφου και αφηγητή, ο ιστορικός υλισμός του αναθέτει την ηθική υποχρέωση της λύτρωσης του παρελθόντος μέσω της «παραθεσιμότητας» των στιγμών του, καθεμία από τις οποίες γίνεται «η πύλη η στενή από την οποία μπορούσε να περάσει ο Μεσσίας».²⁵ Ο ιστορικιστής τοποθετεί τα γεγονότα

17 Στο ίδιο, σ. 76.

18 Στο ίδιο, σ. 61.

19 Στο ίδιο, σ. 71.

20 Στο ίδιο, σ. 62.

21 Στο ίδιο.

22 Χάννα Άρεντ, «Βάλτερ Μπένγιαμιν 1892-1940», ό.π., σ. 103.

23 Ο Benjamin αναδεικνύει τη διάσταση μεταξύ του ιστορικισμού και του ιστορικού υλισμού στο δοκίμιό του -μεταξύ άλλων- «Έντουαρντ Φουξ: Ο συλλέκτης και ο ιστορικός» στο *Walter Benjamin: Κείμενα 1934-1940. Επιλογή*, επιμέλεια Γιώργος Σαγκριώτης, Αθήνα, Άγρα, 2019, σ. 395-457.

24 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 74.

25 Στο ίδιο, σ. 77.

που αφηγείται σε χρονολογική σειρά «σαν να κρατάει κομποσκοίνι»,²⁶ ενώ ο υπέρμαχος της προόδου στρέφει το βλέμμα του στο μέλλον, περιμένοντας υπομονετικά την πραγμάτωση του ευτυχούς τέλους της ιστορίας. Ο ιστορικός υλιστής, αντιθέτως, γίνεται λυτρωτής ή ένας μη θεολογικός Μεσσίας, που δεσμεύεται να προσφέρει την ευκαιρία «για μια επαναστατική τομή στον αγώνα υπέρ του καταπιεσμένου παρελθόντος».²⁷ Γιατί, όπως υποστηρίζει ο ίδιος ο Benjamin στη δεύτερη θέση, «όπως σε κάθε γενιά που προηγήθηκε, έτσι και σ' εμάς έχει δοθεί μια ασθενής μεσσιανική δύναμη στην οποία το παρελθόν διεκδικεί τα δικαιώματά του. Αυτή η διεκδίκηση δεν μπορεί να απορριφθεί εύκολα. Ο ιστορικός υλιστής κάτι ξέρει σχετικώς».²⁸

3. Το αυτόματο και ο νάνος: Προς μία ανασυγκρότηση του ιστορικού υλισμού.

Η κριτική του Benjamin στην πρόοδο, όπως κυρίως αναπτύσσεται στους αφορισμούς του, *Περί της Έννοιας της Ιστορίας (Über den Begriff der Geschichte)*, στοχεύει κυρίως στις ντετερμινιστικές και οικονομιστικές ερμηνείες της μαρξικής θεωρίας που υιοθετεί η σοσιαλδημοκρατία, και οδηγεί σε μια «μη-μεσσιανική πολιτική θεολογία».²⁹ Την τελευταία φωτίζει και αναδεικνύει η αλληγορία του αυτόματου σκακιστή που αναπτύσσεται στην πρώτη θέση. Ο αυτόματος σκακιστής, που είναι ο «ιστορικός υλισμός», προορίζεται πάντα να κερδίζει το παιχνίδι εάν προσλάβει στην υπηρεσία του τη θεολογία, η οποία είναι «ένας καμπούρης νάνος», ταπεινός και άσχημος, που ποτέ δεν πρέπει να γίνεται ορατός.³⁰

Η αλληγορία του Benjamin εξυπηρετεί έναν διπλό σκοπό: Πρώτον, ασκεί κριτική στον τεχνολογικό ντετερμινισμό στον οποίο ενέδωσαν ορισμένες εκδοχές μαρξισμού, οι οποίες ερμήνευαν την ιστορία ως την πορεία προς την επικείμενη νίκη του σοσιαλισμού που πραγματώνεται διαμέσου της τεράστιας ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων εν τη απουσία της πράξης των ιστορικών υποκειμένων. «Καμία κοινωνική τάξη», έγραφε ο Μαρξ στον Πρόλογο στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, «δεν καταρρέει ποτέ προτού αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες υπάρχει χώρος σε αυτή. Και νέες, ανώτερες σχέσεις παραγωγής δεν εμφανίζονται ποτέ προτού ωριμάσουν οι υλικές συνθήκες της ύπαρξής τους στη μήτρα της παλιάς κοινωνίας. Ως εκ τούτου, η ανθρωπότητα θέτει στον εαυτό της μόνο τέτοια καθήκοντα τα οποία μπορεί να λύσει».³¹

Τα κείμενα του Μαρξ ενίοτε «στοιχειώνει» μια άλυτη ένταση μεταξύ αφενός, της πίστης σε μια οιονεί φυσική αναγκαιότητα, που διαπνέεται κυρίως από το μοντέλο των φυσικών επιστημών και αφετέρου, της επαναστατικής πράξης των καταπιεσμένων και εκμεταλλευόμενων που αγωνίζονται να προκαλέσουν «μια πραγματική κατάσταση εξαίρεσης», για να ανακαλέσουμε τον όρο του Benjamin στην όγδοη θέση περί ιστορίας, που υποδηλώνει το καθήκον αντίστασης στον φασισμό, ο οποίος, μολονότι η κατεξοχήν κατάσταση εξαίρεσης, αυτοκατανοείται ως «κανόνας».³²

Ο Benjamin «χρεώνει» την αφομοίωση της ιστορίας από τη φυσική επιστήμη που ερμηνεύει την αταξική κοινωνία ως το αναπόδραστο τελικό στάδιο μιας διαδικασίας, η οποία διέπεται από «σιδερένιους» νόμους και όχι ως το αποτέλεσμα της πολιτικής πράξης, κυρίως στη σοσιαλδημοκρατία απαλλάσσοντας πλήρως το μαρξικό έργο από τις ευθύνες του. Η «βαθιά» επίδραση του δαρβινισμού και του ντετερμινισμού στη «διαμόρφωση της σοσιαλιστικής αντίληψης για την Ιστορία» είχε ήδη επισημανθεί από τον Benjamin

26 Στο ίδιο, σ. 76.

27 Στο ίδιο, σ. 74.

28 Στο ίδιο, σ. 59.

29 Ιδιοποιούμε τον όρο από τον Howard Caygill (βλ. Howard Caygill, "Non-Messianic Political Theology in Benjamin's 'On the Concept of History,'" στο *Walter Benjamin and History*, ό.π.).

30 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 57.

31 K. Marx, Preface to *A Critique of Political Economy* στο *Karl Marx. Selected Writings*, επιμέλεια David MacLellan, Oxford, Oxford University Press, σ. 426.

32 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 64.

στο κείμενό του, «Έντουαρντ Φουξ, Συλλέκτης και Ιστορικός».³³ Στη ενδέκατη θέση του κειμένου του «Για την έννοια της ιστορίας», υποστηρίζει ότι η πρόσληψη της ιστορίας κατά το πρότυπο του φυσικοεπιστημονικού μοντέλου είναι εγγενής στη σοσιαλδημοκρατία και καταλήγει τόσο στον πολιτικό της κομφορμισμό όσο και στον οικονομισμό της. Με τα δικά του λόγια:

«Τίποτα δεν έχει διαφθείρει τη γερμανική εργατική τάξη όσο η πεποίθηση ότι εκείνη οπωσδήποτε πάει με το ρέμα της ιστορίας. Η φορά του ρέματός της φαινόταν να είναι η τεχνική ανάπτυξη και νόμιζε ότι θα κολυμπούσε σε αυτή τη φορά. Ένα βήμα μόνο της έμενε ως την ψευδαίσθηση ότι η εργοστασιακή εργασία, που είναι κι αυτή συνδεδεμένη με τον συρμό της τεχνικής προόδου, αντιπροσώπευε ένα πολιτικό επίτευγμα. Η παλαιά προτεσταντική ηθική της εργασίας γιόρτασε, σε εκκοσμικευμένη μορφή, χάρη στους Γερμανούς εργάτες, την ανάστασή της [...]. Αυτή η χυδαία-μαρξιστική αντίληψη για το τι είναι η εργασία [...] βλέπει μόνο την πρόοδο στην κυριαρχία πάνω στη φύση, και όχι την οπισθοδρόμηση της κοινωνίας. Δείχνει ήδη τα τεχνοκρατικά χαρακτηριστικά που θα συναντήσουμε αργότερα στον φασισμό».³⁴

Η κριτική της σοσιαλδημοκρατίας στην υπάρχουσα κατάσταση από τη σκοπιά της εργασίας, βασισμένης στην εκμετάλλευση της φύσης και της ζωντανής εργασίας, και με στόχο την αλόγιστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ανοίγει τον δρόμο όχι μόνο στην τεχνοκρατία αλλά και στον φασισμό. Η τεχνολογία ως αυτοσκοπός δεν αποτέλεσε εγγύηση ευτυχίας και ευημερίας αλλά το μέσο μαζικής παραγωγής θανάτου στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στο δοκίμιό του για τον «Σουρεαλισμό», που γράφει το 1928, ο Benjamin εκφράζει τη δυσπιστία του στην έλευση του σοσιαλισμού ως τελικού σταδίου των νόμων της ιστορίας, και καταθέτει ένα σχόλιο έμπλεο ειρωνείας που δραματικά προαναγγέλλει τη χρήση της τεχνολογίας στην υπηρεσία της βαρβαρότητας του φασισμού. Γράφει:

«Δυσπιστία στη μοίρα της λογοτεχνίας, δυσπιστία στη μοίρα της ελευθερίας, δυσπιστία στη μοίρα της ευρωπαϊκής ανθρωπότητας, αλλά τριπλή δυσπιστία σε κάθε συμφιλίωση: ανάμεσα στις τάξεις, ανάμεσα στα έθνη, ανάμεσα στα άτομα. Και απεριόριστη εμπιστοσύνη στην IG Farben και την ειρηνική τελειοποίηση της αεροπορικής δύναμης».³⁵

Επιστρέφοντας στην αλληγορία του αυτόματου της πρώτης θέσης του κειμένου του *Περί της Έννοιας της ιστορίας* (*Über den Begriff der Geschichte*): Η επιλογή της μεταφοράς του «αυτόματου» από τον Benjamin για να παραπέμψει στον ιστορικό υλισμό δεν αποσκοπεί στην «κάθαρση» του μαρξισμού από τον ντετερμινισμό που είναι εγγενής στην αφήγηση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά επιπλέον, στην «απελευθέρωσή» του από την εξιδανίκευση της βιομηχανικής εργασίας.

Σε πολλά κείμενά του, ο Benjamin εμμένει στην υπόμνηση της αλλοτρίωσης του εργάτη ως προς τη φύση της ίδιας του της εργασίας. Στο έργο του *Εργασία περί Στοιών*, παραθέτει ένα απόσπασμα από τον Engels, σύμφωνα με το οποίο, «η άθλια ρουτίνα της ατέρμονης αγγαρείας και του μόχθου στην οποία η ίδια μηχανική διαδικασία επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά», συγκρίνεται με τον «μόχθο του Σίσυφου»³⁶.

Εμπνευσμένος από την ιστορία του Edgar Allan Poe, «Ο άνθρωπος του πλήθους», η οποία διαδραματίζεται στο Λονδίνο και απεικονίζει γλαφυρά την εμπειρία του πλήθους

33 W. Benjamin, «Έντουαρντ Φουξ: Ο συλλέκτης και ο ιστορικός», ό.π., σ. 426.

34 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ.67-68.

35 W. Benjamin, "Surrealism" στο *Walter Benjamin Selected Writings*, επιμέλεια Howard Eiland, Michael W. Jennings & Gary Smith, τ. 2, μέρος I, 1927-1930, Cambridge, Massachusetts and London, Harvard University Press, σ. 217.

36 W. Benjamin, *The Arcades Project*, D2a.4, σ. 106.

στην πόλη, ο Benjamin ανιχνεύει την ομοιότητα του βιώματος του σοκ - *Chockerlebnis* - του περαστικού μέσα στο πλήθος με το «βίωμα» του εργάτη στη μηχανή». ³⁷ Ο ρυθμός παραγωγής στο εργοστάσιο, όπου σύμφωνα με τον Marx, τον οποίο παραθέτει ο Benjamin, οι εργάτες συντονίζουν «τη δική τους κίνηση με την ομοιόμορφη σταθερή κίνηση ενός αυτόματου», ³⁸ μπορεί να συγκριθεί με τον ρυθμό του πλήθους που κινείται στην πόλη. Τόσο ο εργάτης όσο και το πλήθος δεν είναι πλέον εξοικειωμένοι με την εμπειρία -*Erfahrung*- η οποία ταυτίζεται με μια μνήμη δομημένη σε μορφή αφήγησης, έμφορτη αναμνήσεων και συλλογικών παραδόσεων. Το βίωμά τους, αντίθετα, συνίσταται στη μηχανική επανάληψη αισθητηριακών δεδομένων χωρίς νόημα, που αδυνατεί να μετατραπεί σε μνήμη ενδεδυμένη τη μορφή συνεκτικού λόγου. Αυτό ακριβώς υποδηλώνει ο Benjamin με τον όρο *Erlebnis* και ειδικότερα, *Chockerlebnis*, που κάνει τους ανθρώπους να μοιάζουν με αυτόματα.

Τέλος, η αλληγορία του αυτόματου σκακιστή αποσκοπεί στην υπογράμμιση του πολιτικού κομφορμισμού της σοσιαλδημοκρατίας, που τεκμαίρεται από την ερμηνεία της αταξικής κοινωνίας ως του αναπόδραστου αποτελέσματος της διαλεκτικής πορείας της ιστορίας. Στα «Παραλειπόμενα» για την έννοια της ιστορίας», που συνίστανται σε «θραύσματα» σκέψης και αφορισμούς που κατέλιπε κατά τη διάρκεια της σύνθεσης του έργου *Περί της Έννοιας της ιστορίας (Über den Begriff der Geschichte)*, ο Benjamin καταμαρτυρεί στη νεοκαντιανή σχολή του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος ότι ανύψωσε την αταξική κοινωνία σε ένα «ιδανικό» ή «άπειρο - *unendlich* - καθήκον». Αλλά «από τη στιγμή που η αταξική κοινωνία», υποστηρίζει ο Benjamin, «προσδιορίστηκε ως ένα άπειρο καθήκον, ο κενός και ομοιογενής χρόνος μετατράπηκε, ούτως ειπείν, σε ένα προθάλαμο, στον οποίο θα μπορούσε κάποιος/α να αναμείνει την εμφάνιση της επαναστατικής κατάστασης με περισσότερη ή λιγότερη ηρεμία». ³⁹

Η αταξική κοινωνία δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση τον τελικό σταθμό ενός προδιαγεγραμμένου δρομολογίου που εκτελεί η ιστορία πάνω στις ράγες ενός ομοιογενούς χρόνου κάθε στιγμή του οποίου, διαδέχεται μονότονα την άλλη. Αντιθέτως, κάθε στιγμή είναι έμπληη ελπίδας και επαναστατικών δυνατοτήτων. Ούτε η «πανουργία του Λόγου» ούτε η «πανουργία της παραγωγής» στον καπιταλισμό είναι οι «σεναριογράφοι» της ιστορίας και οι εγγυητές της εξάλειψης της εκμετάλλευσης και της δυστυχίας στην κοινωνία. Το μόνο εχέγγυο πραγμάτωσης της αταξικής κοινωνίας είναι η ίδια η πράξη των καταπιεσμένων και των εκμεταλλευόμενων, των βουβών και «αόρατων» της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Benjamin, «η αταξική κοινωνία δεν είναι ο τελικός σκοπός της ιστορικής προόδου, αλλά η ενίοτε αποτυχημένη και εν τέλει - *endlich* - επιτυχής διακοπή της». ⁴⁰

Σε αντίθεση με τον Marx, ο οποίος αντιμετώπιζε τις «επανάστασεις ως την ατμομηχανή της παγκόσμιας ιστορίας», για τον Benjamin, οι επανάστασεις «είναι μια απόπειρα των επιβατών αυτού του τρένου, ήτοι του ανθρώπινου γένους, να ενεργοποιήσουν το φρένο κινδύνου». ⁴¹ Σε ένα σκωπτικό σχόλιο στην *Εργασία περί Στοών -Das Passagen-Werk-*, δηλωτικό του τραγικού του βιώματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Benjamin γράφει: «Η εμπειρία της γενιάς μας: ο καπιταλισμός δεν θα πεθάνει από φυσικό θάνατο». ⁴² Σε αυτή την περίπτωση, το τέλος του καπιταλισμού δεν μπορεί να αναμένεται υπομονετικά, σύμφωνα με τις διδαχές μια αυτάρεσκης φιλοσοφίας της ιστορίας που αποδίδει στην πρόοδο το αποκλειστικό δικαίωμα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Με τα λόγια του Blanqui, η παρουσία του οποίου «στοιχειώνει» τις σελίδες του έργου του Benjamin *Εργασία περί Στοών* και τον οποίο συχνά παραθέτει ο Benjamin:

37 W. Benjamin, «Ορισμένα μοτίβα στον Μπωντλαίρ» (μετάφραση Γιώργος Γκουζούλης) στο *Walter Benjamin. Κείμενα (1934-1940)*, ό.π., σ. 183.

38 Στο ίδιο, σ. 182. Το παράθεμα έχει αντληθεί από τη γερμανική έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* (βλ. Karl Marx, *Das Kapital*, τ. 1, Βερολίνο 1932, σ. 404.

39 Walter Benjamin, "Paralipomena to 'On the Concept of History,'" στο *Walter Benjamin Selected Writings*, επιμέλεια Howard Eiland & Michael W. Jennings, τ. 4 (1938-1940), Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press, 2003, σ. 402.

40 Στο ίδιο, σ. 402.

41 Στο ίδιο.

42 W. Benjamin, *The Arcades Project*, X11a.3, σ. 667.

«Όχι! Κανείς δεν έχει πρόσβαση στο μυστικό του μέλλοντος. . . Μόνο η Επανάσταση, καθώς καθαρίζει το έδαφος, θα αποκαλύψει τον ορίζοντα, θα αφαιρέσει σταδιακά τα πέπλα και θα ανοίξει τους δρόμους, ή μάλλον τα πολλαπλά μονοπάτια που οδηγούν στη νέα τάξη. Όσοι ισχυρίζονται ότι έχουν στην τσέπη τους έναν πλήρη χάρτη αυτής της άγνωστης χώρας, είναι πραγματικά τρελοί».⁴³

Στην προηγούμενη ενότητα, επιχείρησα να διαλευκάνω την πρώτη στόχευση του Benjamin που κείται πίσω από την αλληγορία του αυτόματου σκακιστή, η οποία αφορά την ιδεολογία της προόδου που στοιχειώνει κυρίως την παράδοση της σοσιαλδημοκρατίας. Επικεντρώθηκα σε τρεις όψεις της κριτικής του Benjamin: πρώτον, στην έμφαση που δίνει στον ιστορικό ντετερμινισμό ως αποτέλεσμα της υιοθέτησης του μοντέλου των φυσικών επιστημών στη σοσιαλιστική πρόσληψη της ιστορίας· δεύτερον, στην απόπειρά του να καταδείξει τη σοσιαλδημοκρατική εξιδανίκευση της βιομηχανικής εργασίας, υπογραμμίζοντας την *αλλοτρίωση* που είναι εγγενής στη φύση της, και τέλος, στην κριτική στον πολιτικό κομφορμισμό της σοσιαλδημοκρατίας, ο οποίος οφείλεται, για τον Benjamin, στην πεποίθηση ότι η αταξική κοινωνία θα επέλθει ως το αναπόφευκτο τέλος των διαλεκτικών νόμων της ιστορίας.

Υπάρχει, ωστόσο, μια ακόμη στόχευση πίσω από την αλληγορία του σκακιστή που παρουσιάζει ο Benjamin στην πρώτη θέση του έργου του *Περί της έννοιας της Ιστορίας*.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο αυτόματος σκακιστής, που είναι ο «ιστορικός υλισμός», είναι «καταδικασμένος» να κερδίζει συνεχώς μόνο αν έχει στην υπηρεσία του τον κρυμμένο «καμπούρη νάνο» που είναι η «θεολογία». Ο Benjamin φαίνεται εκ πρώτης όψεως να προσφεύγει στη θεολογία για να επουλώσει τις «πληγές» που άνοιξαν η ιδεολογία της προόδου, η τεχνοκρατία και ο οικονομισμός στην κατανόηση της ιστορίας από τον ιστορικό υλισμό. «Η σκέψη μου», γράφει στην *Εργασία περί Στοών*, «σχετίζεται με τη θεολογία όπως το απορροφητικό χαρτί σχετίζεται με το μελάνι. Είναι κορεσμένη από αυτήν».⁴⁴

Παρόλα αυτά, ο Benjamin αρνείται να αντικαταστήσει την οιονεί θεολογική πίστη στη θριαμβευτική πορεία της ιστορίας στον χρόνο με την πίστη στην ξαφνική εμφάνιση ενός Μεσσία που θα λυτρώσει την ανθρωπότητα από τον πόνο και τη δυστυχία. Η αντιστροφή που αποπειράται ο Benjamin όσον αφορά τον παραδοσιακό ορισμό της φιλοσοφίας ως «θεραπευτικής της θεολογίας», ήτοι ο ισχυρισμός του ότι η θεολογία πρέπει πάντα να βρίσκεται στην υπηρεσία του ιστορικού υλισμού και όχι το αντίστροφο, συνιστά δείγμα γραφής μιας «μη μεσσιανικής πολιτικής θεολογίας» που εμφορείται από την ελπίδα για τη λύτρωση του παρελθόντος μέσω της διάσωσης της μνήμης των θυμάτων του και αυτής του παρόντος μέσω του αγώνα των καταπιεσμένων. Η Ημέρα της Κρίσεως είναι κάθε στιγμή του παρελθόντος που ανακαλεί η μνήμη και κάθε στιγμή του παρόντος που προσφέρει την επαναστατική ευκαιρία για την απελευθέρωση των φτωχών και των απελπισμένων. Ο Μεσσίας του Benjamin είναι ένας αντι-Μεσσίας. Είναι η διάρρηξη του συνεχούς του κενού περιεχομένου και ομοιογενούς χρόνου των «μεγάλων αφηγήσεων» της φιλοσοφίας της ιστορίας μέσω του «τώρα-χρόνου» -*Jetztzeit*- της εικόνας, που εμφανίζεται ξαφνικά σαν μια λάμψη ελπίδας στο σκοτάδι της απόγνωσης. Είναι, όπως αναφέρθηκε πριν, η διακοπή της ατμομηχανής της ιστορίας μέσω του φρένου κινδύνου, που ενεργοποιεί ο αγώνας των εξαθλιωμένων του κόσμου. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Rolf Tiedemann: «Μέσω της ακινητοποίησης της διαλεκτικής, οι ιστορικοί «νικητές» ακυρώνουν τους λογαριασμούς τους με την ιστορία και όλο το πάθος μετατοπίζεται προς τη σωτηρία των καταπιεσμένων».⁴⁵ Ο Μεσσίας του Benjamin είναι τελικά το καθήκον του ιστορικού να γυρίσει την πλάτη του, όπως ο άγγελος της ιστορίας, στις μελλοντικές γενιές των «απελευθερωμένων εγγονών» και να στρέψει το βλέμμα του στο παρελθόν των «σκλαβωμένων προγόνων».⁴⁶

43 Στο ίδιο, α 20α 5, σ. 736.

44 Στο ίδιο, N7a, 7, σ. 471.

45 Rolf Tiedemann, "Dialectics at a Standstill: Approaches to the *Passagen-Werk*" στο Walter Benjamin, *The Arcades Project*, σ. 943.

46 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 70.

Αποσπώντας βίαια τις διαλεκτικές εικόνες του από το «πραγματοποιημένο συνεχές της ιστορίας»,⁴⁷ ο υλιστής ιστορικός, κατά τον Benjamin, εμπλέκεται αναπόφευκτα στην πράξη. Η οπτική του πρέπει πάντοτε να προσανατολίζεται προς τη λύτρωση και την απελευθέρωση της ανθρωπότητας. Ο ιστορικός του Benjamin θα μπορούσε να είναι ο *angelus novus*, ο άγγελος της ιστορίας, ο οποίος βλέπει «την αλυσίδα των γεγονότων» ως «μία ενιαία καταστροφή» και «θα ήθελε να παραμείνει, να ξυπνήσει τους νεκρούς και να συναρμολογήσει ό,τι έχει διαλυθεί».⁴⁸ Η ιστοριογραφία του ιστορικού υλισμού δεν επιφορτίζεται απλώς με την επιστημονική ανασυγκρότηση του παρελθόντος· αντίθετα, αποτελεί μια μορφή μνήμης. «Αυτό που έχει προσδιορίσει η επιστήμη», υποστηρίζει ο Benjamin, «η μνήμη μπορεί να το τροποποιήσει. Μια τέτοια επίγνωση μπορεί να καταστήσει πλήρες το ατελές (ευτυχία) και το πλήρες (οδύνη) κάτι ατελές».⁴⁹ Ο υλιστής ιστορικός μοιάζει με τον αγγελιοφόρο που προσκαλεί τους νεκρούς του παρελθόντος στο τραπέζι που έχουν ετοιμάσει οι ζωντανοί, οι οποίοι «βλέπουν τους εαυτούς τους στο μεσημέρι της ιστορίας».⁵⁰

4. Η διαλεκτική σε ακινησία: Το μοντάζ της ιστορίας στην *Εργασία περί Στοών*

Το έργο του Benjamin *Περί της Έννοια της Ιστορίας* (*Über den Begriff der Geschichte*), που δεν δημοσιεύθηκε κατά τη διάρκεια της ζωής του, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα μήνυμα στην πλημμυρίδα της βαρβαρότητας του πολέμου και του φασισμού, το οποίο περιέχει την εμμενή κριτική του προς την πρόοδο. Ωστόσο, η «πρώτη ύλη» με την οποία κατασκευάζει ο Benjamin τον ιστορικό υλισμό που αναπτύσσει στις θέσεις του για την ιστορία, μπορεί να εντοπιστεί στην *Εργασία περί Στοών* στην οποία διατυπώνει τις μεθοδολογικές αρχές μιας υλιστικής ιστοριογραφίας.

Εάν το αντικείμενο μιας υλιστικής ερμηνείας της ιστορίας δεν είναι η αφήγηση αλλά η διαλεκτική εικόνα που αποσπάται βίαια από το συνεχές της ιστορικής διαδικασίας, ο σκοπός της έγκειται στη διάσωση του εν λόγω αντικειμένου μέσω της δυνατότητας παράθεσής του. «Το να γράφεις ιστορία», υποστηρίζει ο Benjamin, «σημαίνει να παραθέτεις την ιστορία. Στην έννοια της παράθεσης, ωστόσο, εμπεριέχεται η απόσπαση, σε κάθε περίπτωση, του ιστορικού αντικειμένου από το πλαίσιο του».⁵¹ Οι αναρίθμητες παραθέσεις αποτελούν τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή της *Εργασίας περί Στοών* και δομούν την ιστορία με τη μορφή σχολιασμού και όχι μιας βαθιάς έρευνας στα υπερβατολογικά της θεμέλια ή σε μια κρυμμένη «ουσία» της. Η ουσία δεν βρίσκεται πίσω από τα φαινόμενα, ήτοι τα αντικείμενα της αισθητής εμπειρίας. Αντίθετα, είναι η ίδια η εμπειρία του συγκεκριμένου που προσομοιάζει προς την έννοια της εμπειρίας *-Empirie-* του Goethe,⁵² η οποία αντικατοπτρίζει το όλον. Σκιαγραφώντας έναν ιδιότυπο νομιναλισμό, ο Benjamin συνάγει το όλον από τη λεπτομέρεια, το καθολικό από το συγκεκριμένο. Τούτο ακριβώς υποδηλώνει το σχόλιό του, σύμφωνα με το οποίο, «να γράφεις ιστορία σημαίνει να δίνεις στις ημερομηνίες τη φυσιογνωμία τους».⁵³

Η παραπάνω προσέγγιση του Benjamin γίνεται επίσης το σημείο ρήξης του με το ντετερμινιστικό σχήμα βάσης-υπερδομής που υιοθετούν οι ορθόδοξες εκδοχές του μαρξισμού. Δηλώνει απερίφραστα ότι δεν προτίθεται να ανιχνεύσει τις οικονομικές ρίζες του πολιτισμού, αλλά «την έκφραση της οικονομίας στον πολιτισμό».⁵⁴ Η «ουσία» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν αποκαλύπτεται μέσω της αφαίρεσης από το περιεχόμενο των συγκεκριμένων, αισθητών αντικειμένων, σύμφωνα με το κλασικό σχήμα της μαρξιστικής κριτικής της ιδεολογίας, που επιχειρεί την «απογύμνωση» των

47 W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., N9a,6, σ. 474.

48 W. Benjamin, «Για την έννοια της ιστορίας», ό.π., σ. 65.

49 W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., N8,1, σ. 471.

50 Στο ίδιο, N15,2, σ. 481.

51 Στο ίδιο, N11,3, σ. 476.

52 Rolf Tiedemann, «Dialectics at a Standstill: Approaches to the *Passagen-Werk*», ό.π., σ. 931.

53 W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., N11,2, σ. 476.

54 Στο ίδιο, N1a6, σ. 460.

εμπορευμάτων από τον «φетиχιστικό» τους περίβλημα. Αντιθέτως, η καπιταλιστική μορφή της οικονομίας συλλαμβάνεται, για τον Benjamin, δυνάμει των συγκεκριμένων ιστορικών μορφών του πολιτισμού. Η ποικιλόμορφη και «πολύχρωμη» ολότητα των συγκεκριμένων, αισθητών αντικειμένων, ο απαστράπτων κόσμος της φαντασμαγορίας που κατοικοεδρεύει στο εσωτερικό των παρισινών στοών και των παγκόσμιων εκθέσεων που παρουσιάζει ο Benjamin, είναι η ίδια η έκφανση του καπιταλισμού του 19ου αιώνα. Η φαντασμαγορία του Benjamin δεν αναφέρεται τόσο στον φетиχισμό των εμπορευμάτων του Marx όσο σε ένα αισθητό «πρωτοφαινόμενο» -*Ur-Phenomeno*- το οποίο εμπεριέχει «την καθαυτή εικόνα της ιστορίας»⁵⁵ και «απ' όπου προκύπτουν όλες οι εκδηλώσεις του βίου στις στοές (και, κατ' επέκταση, στον δέκατο ένατο αιώνα)».⁵⁶

Οι χιλιάδες παραθέσεις, «τα μικρότερα και με τη μεγαλύτερη ακρίβεια κομμένα κομμάτια», εισάγουν την τεχνική του μοντάζ στην ιστορία⁵⁷, η οποία πλέον δεν αναλαμβάνει να αφηγηθεί ή να ερμηνεύσει αλλά να απεικονίσει «κινηματογραφικά» τη νεωτερικότητα. Η περί ης ο λόγος εισαγωγή του μοντάζ συνιστά τον ιστοριογραφικό μοντερνισμό του Benjamin μεσούσης της νεωτερικότητας, ο οποίος θραύει τις «μεγάλες αφηγήσεις» και τις «νομοτέλειες» της τελευταίας. Όπως ακριβώς ο παρισινός ρακοσυλλέκτης που περιγράφει γλαφυρά εικόνες δυνάμει των παραθεμάτων του, ομοίως ο Benjamin συλλέγει από τον κάδο της ιστορίας κουρέλια και σκουπίδια του παρελθόντος μετουσιώνοντάς τα στις ψηφίδες που συνθέτουν το μωσαϊκό της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας του 19^{ου} αιώνα που γράφεται «χάριν των απέλπιδων». Οι εκθαμβωτικές παγκόσμιες εκθέσεις και τα πανοράματα, τα μεγάλα βουλευβάρτα της πολεοδομίας του Haussmann και το χρηματιστήριο, οι σιδηρόδρομοι και η Ecole Polytechnique γίνονται η σφραγίδα της νεωτερικότητας και το αδιάσειστο τεκμήριο της αλματώδους ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, η «καύσιμη ύλη» των οποίων, ωστόσο, είναι εκείνο το Παρίσι που ζει στο σκότος και δεν φωτίζουν οι προβολείς της ιστορίας. Είναι το Παρίσι που κατοικείται από τους «ταπεινούς και καταφρονεμένους», τους εξαθλιωμένους και αόρατους, των οποίων η οδύνη είναι το τίμημα που καταβάλλει η ιστορία για την αποκαλούμενη πρόοδο του ανθρώπινου είδους. Οι αμέτρητες παραθέσεις του Benjamin για την «αμελητέα και καταπιεσμένη» γαλλική εργατική τάξη που στοιβάζεται στη γωνιά της κοινωνίας,⁵⁸ την παιδική εργασία στα εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας,⁵⁹ τους Άθλιους του Hugo, όλο αυτό το «μέγα πλήθος και τον ιερό όχλο», σύμφωνα με ένα επαναστατικό τραγούδι του 19^{ου} αιώνα, που «όρμησε προς την αθανασία»⁶⁰ με την έκρηξη της επανάστασης του Φεβρουαρίου και την εξέγερση του Ιουνίου, συνθέτουν τις διαλεκτικές εικόνες που εμφανίζονται αίφνης σαν αστραπή, σχηματίζοντας με τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση τη συναστρία δύο διαλεκτικών αντιθέτων: του «τώρα» με αυτό που υπήρξε.

Τα αιτήματα της «αναγνωρισιμότητας» και υπόμνησης που εγείρει η διαλεκτική εικόνα αμέσως μόλις εμφανίζεται και στέκει ακίνητη, είναι, σύμφωνα με τον Benjamin, «η στιγμή της αφύπνισης».⁶¹ Παραπέμποντας στη ρήση του Michelet κατά την οποία, «κάθε εποχή ονειρεύεται αυτή που θα ακολουθήσει»⁶² και στην ετυμηγορία του Marx για τον μετασχηματισμό της συνείδησης που «συνίσταται αποκλειστικά. . . στην αφύπνιση του κόσμου από το όνειρο που βλέπει για τον ίδιο»,⁶³ ο Benjamin καταφεύγει στη θεωρία του Σουρεαλισμού για τα όνειρα προκειμένου να σχηματίσει τις συναστρίες των εικόνων της υλιστικής του ιστοριογραφίας με γνώμονα μια διαλεκτική ονείρου και αφύπνισης. Σε αντίθεση,

55 Rolf Tiedemann, "Dialectics at a Standstill: Approaches to the *Passagen-Werk*," ό.π., σ. 940.

56 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, N1a6, σ. 460.

57 Στο ίδιο, N2 6, σ. 461. Όπως επίσης γράφει ο Benjamin μερικές σελίδες πριν: «Τούτο το έργο οφείλει να αναπτύξει στον ύψιστο βαθμό την τέχνη της παράθεσης χωρίς εισαγωγικά. Η θεωρία του συνδέεται στενά με αυτήν του μοντάζ» (N1, 10, σ. 458).

58 Στο ίδιο, a1,1, σ. 701.

59 Στο ίδιο, a3a, 3, σ. 704.

60 Στο ίδιο, a12a4, σ. 721.

61 Στο ίδιο, N18,4, σ. 486.

62 Στο ίδιο, F, σ. 150.

63 Στο ίδιο, N, σ. 456.

ωστόσο, με τον Σουρεαλισμό, ο Benjamin αρνείται να εγκλωβιστεί στην επικράτεια του ονείρου και να ενδώσει σε μια μοντέρνα εκδοχή της μυθολογίας. Η στιγμή της αφύπνισης ως η στιγμή μιας εκκοσμικευμένης έκλαμψης, μιας «βέβηλης» φώτισης σηματοδοτεί τη διάλυση της μυθολογικής «μαγείας» και τη μετάβαση στο πεδίο της ιστορίας.⁶⁴

Στο προσχέδιο της *Εργασίας περί Στοών* που χρονολογείται μεταξύ 1927 και 1930, ο Benjamin αναδιατυπώνει την κίνηση της διαλεκτικής με βάση την αφύπνιση από ένα όνειρο. Με τα δικά του λόγια:

«...παρουσιάζουμε τη νέα, τη διαλεκτική μέθοδο της ιστορίας: με την ένταση ενός ονείρου θα διέλθουμε ό,τι έχει υπάρξει, για να βιώσουμε το παρόν ως τον αφυπνισμένο κόσμο στον οποίο αναφέρεται το όνειρο! (και κάθε όνειρο αναφέρεται στον αφυπνισμένο κόσμο)».⁶⁵

Η υλιστική διαλεκτική που σκιαγραφεί ο Benjamin δεν είναι το προγραμματισμένο δρομολόγιο της «εργασίας του αρνητικού» της εγγελιανής διαλεκτικής που προορίζεται να κορυφωθεί στη λαμπρή στιγμή του Απόλυτου· είναι αντίθετα, η ίδια η στιγμή της αφύπνισης στον κόσμο στον οποίο αναφέρονται τα όνειρα. Η γνώση και η ερμηνεία του παρόντος φωτίζεται από τις αστραπές της λογοκριμένης σκέψης και των καταπιεσμένων επιθυμιών του ονείρου που απαιτούν την αναγνώριση και την εκπλήρωσή τους. Η σχέση των αμέτρητων «θραυσμάτων» της *Εργασίας περί Στοών* με το σύνολο του κειμένου είναι η σχέση μεταξύ της ιστορικής εμπειρίας και της ερμηνείας της με τις διόπτρες της διαλεκτικής του ονείρου και της αφύπνισης. Το παρόν αφυπνίζεται μόνο όταν βρίσκεται εντός του πεδίου στο οποίο αναφέρεται το όνειρο. Αφυπνίζεται, όχι όταν διαβλέπει το επόμενο στάδιο της ιστορικής ανάπτυξης, αλλά όταν επιδιώκει να πραγματώσει τα όνειρα του παρελθόντος, ήτοι επιθυμίες και οράματα που η ιστορία ακύρωσε και άφησε ανεκπλήρωτα.

Το παρόν ξυπνά από εκείνη την «τρομακτική, πικρή 'Μασσαλιώτιδα'» που οι εργάτες του 19ου αιώνα τραγουδούσαν όλοι μαζί στα εργαστήρια,⁶⁶ τον ήχο της κατασκευής των οδοφραγμάτων της Κομμούνας,⁶⁷ το ποίημα του Dauheret που συγκρίνει τη κόκκινη σημαία με «τον χιτώνα του Χριστού»,⁶⁸ ή τη φωνή του Blanqui που όταν ερωτήθηκε από τον δικαστή: «'Ποιο είναι το επάγγελμά σας;» απάντησε: «Προλετάριος».⁶⁹ Το παρόν αφυπνίζει το ισχυρό αίτημα που του προβάλλει το παρελθόν με τα λόγια της Louise Michel: «Αυτό που ζητάμε από εσάς... δεν είναι πράξη φιλανθρωπίας αλλά πράξη αλληλεγγύης».⁷⁰

Η υλιστική ιστοριογραφία του Benjamin ως η ανηλεής κριτική της ιδεολογίας της προόδου συνιστά εν τέλει μια πράξη αλληλεγγύης προς το παρελθόν. Τόσο οι θέσεις του για την Ιστορία όσο και το μοντάζ της *Εργασίας περί Στοών* φωτίζουν τους αόρατους μιας Ιστορίας που γράφτηκε από την οπτική γωνία των νικητών και κάνουν ξανά να ακουστούν οι φωνές που σίγησαν. Με τα δικά του λόγια:

«Δεν χρειάζεται να πω τίποτα. Απλώς, να δείξω. Δεν θα υπεξαιρέσω τιμαλφή ούτε θα οικειοποιηθώ ευφυείς διατυπώσεις. Αλλά τα κουρέλια, τα απορρίμματα, αυτά δεν θα τα καταγράψω αλλά θα τα αφήσω να αποκαλυφθούν με τον μόνο δυνατό τρόπο: χρησιμοποιώντας τα».⁷¹

64 Στο ίδιο, N1,1, σ. 456.

65 Στο ίδιο, F⁰ 6, 5, σ. 838.

66 Στο ίδιο, a4a, 2, σ. 705.

67 Στο ίδιο, a21a,1, σ. 737.

68 Στο ίδιο, a14, 6, σ. 724.

69 Στο ίδιο, a20,8, σ. 735.

70 Στο ίδιο, a21,5, σ. 736.

71 Στο ίδιο, N1a, 8, σ. 460.

